

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח): הלכה שבועית בנושאים אקטואליים דיני גביע הקידוש- מקורות והערות

א. גביע הקידוש

כוס הקידוש נחשבת כוס של ברכה, ועל כן חלים עליה כמה דינים. מכיוון שהכוס צריכה להיות מלאה, עדיף לקדש על כוס קטנה (שמכילה לפחות רביעית) מלאה עד הסוף, ולא לקדש על כוס גדולה שרק חלקה מלא. אסור לקדש על כוס פגומה, דהיינו כוס ששתו מהיין שבתוכה לפני הקידוש. הגביע צריך להיות שלם ונקי¹. כמו כן דרשו חז"ל: "זה אלי ואנוהו - התנאה לפניו במצוות" (שבת קלג ב, סוכה יא ב). ולמדנו מזה "שלעולם יהא אדם משתדל לקיים את המצות בהדור ובנוי" (לשון המאירי שם), ועל כן במצוות הקידוש ראוי להתנאות בגביע מכובד ויפה, מכסף או מזהב וכדומה².

ב. קידוש על כוס חד פעמית

נחלקו הפוסקים האם ניתן לקדש על כוס חד פעמית. לדעת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל אי אפשר לקדש על כוס חד פעמית, מכיוון שכלי כזה מיועד לשימוש חד פעמי ואחר כך זורקים אותו, גרוע הוא מכוס שבורה שאין מברכים עליה. טעם נוסף לאיסור כתב הגר"י וויס זצ"ל, שכלי חד פעמי אינו נחשב כלי. מאידך, רוב הפוסקים סוברים שייעוד הכוס לא משנה את מהותה, ומאחר והכוס שלמה ניתן לקדש עליה שהרי בזמן הקידוש אינה פגומה, למרות שאחר כך זורקים אותה לפח. כמו כן כלי חד פעמי נחשב כלי³. לפי זה, הפתרון לקדש על שתי כוסות חד פעמיות אחת בתוך השניה, אינו מועיל לאוסרים ולמתירים אינו נצרך. שעושים רבים שמקדשים על שתי כוסות חד פעמיות המוכנסות אחת בשנייה- לאוסרים לא מועיל, ולמתירים אינו נצרך.

מקורות והערות

1. במסכת פסחים (קה ב) נאמר לגבי כוס של ברכה- "טעמו פגמו", וכתב הר"י (שם כב ב) "וכסא דטעם ליה בפומיה לא מיבעי ליה לברוכי עליה ברכת המזון ולא למימר עליה קידושא ואבדלתא דאמר מר טעמו פגמו", מכאן שכוס קידוש היא בכלל כוס של ברכה חלים עליה הדינים החלים על כוס של ברכה. וכך פסק הרמב"ם (הל' שבת פכ"ט הל' ז): "כיצד הוא עושה לוקח כוס שהוא מחזיק רביעית או יתר ומדיחו מבפנים ושוטפו מבחוץ וממלאהו יין ואוחזו בימינו ומגביהו מן הקרקע טפח או יתר ולא יסייע בשמאל" וכל הדינים האלו הם דיני כוס של ברכה. וכן בהמשך הפרק (הל' טז) פסק: "כלי שהיה מלא יין אפילו מחזיק כמה רביעיות אם שתה ממנו מעט הרי זה פגמו ונפסל ואין מקדשין על השאר מפני שהוא כשירי כוסות". וכך כתבו התוס' (ברכות נב א ד"ה טעמו).

ופסק השולחן ערוך (סי' רעא סעי' י) "מקדש על כוס מלא יין שלא יהיה פגום, וטעון כל מה שטעון כוס של בהמ"ז".

וכתב המשנה ברורה (סי' ק מב - מד): דכוס של קידוש והבדלה הוא בכלל שאר כוס של ברכה דצריך שיהיה מלא וכנ"ל בסימן קפ"ג ס"ב בהג"ה ואם איננו מלא ואין לו כוס אחר לערות בתוכו מותר לקדש עליו כיון שיש שיעור רביעית בהיין שבתוכו וכדמוכח לקמיה בסעיף י"א: שלא יהיה פגום - היינו שאם שתה אחד ממנו פגמו ואין לקדש עליו ועיין לעיל בסימן קפ"ב ששם מבואר פרטי דיני כוס פגום ועיי' בסעיף זי"ן דבשעת הדחק שאין לו כוס אחר ואין לו עצה לתקן הכוס מברכין על כוס פגום ועיין בא"א סק"ל דבקידוש של לילה אפשר שטוב יותר שיקדש על הפת: כל מה שטעון וכו' - היינו שיהיה הכוס שלם ויהיה מודח היטב מבפנים ומבחוץ וכל שאר דברים הנזכר לעיל בסימן קפ"ג לענין כוס בהמ"ז".

2. בגמרא (שבת קלג ב) למדנו: "דתניא זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצות עשה לפניו סוכה נאה ולולב נאה ושופר נאה ציצית נאה ספר תורה נאה וכתוב בו לשמו בדיו נאה בקולמוס נאה בלבלר אומן וכורכו בשיראין נאין".

ונחלקו הפוסקים אם דין זה הוא מדאורייתא או מדרבנן. והאריך בשאלה זו ובראיות השונות בשדי חמד (כללים מערת זיין כלל יב).

3. כתב הגר"מ פיינשטיין זצ"ל (שו"ת אגרות משה או"ח ח"ג סי' לט): "הנה בדבר כוס לקידוש אם רשאי לעשות על כוס שנעשה מנייר שהוא כלי רק לשעה ששמע אשר אסרתי, אמת הדבר דהא התוספות מפרשים בברכות דף נ' ד"ה מודים וכן בשבת דף ע"ו כתבו זה בד"ה כדי בשם בני נרבונא דחי שנאמר בהדברים הצריכים בכוס של ברכה הוא שיהיה הכוס גופו כלי שלם ואיפסק כן בש"ע או"ח סימן קפג סעי' ג, וכתב המג"א סק"ה דאפילו נשבר רק בסיס שלמטה נמי פסול אף שגוף הכוס שלם, וכוס של קידוש טעון כל מה שטעון כוס של בהמ"ז כדאיתא בסימן רעא סעי' י, אלמא דבעינן שיהא הכוס נאה שרק כוס כזה כשר לבהמ"ז ולקידוש, ורואה אני שכוס של נייר שהוא רק לשעה על פעם זה לבד הוא עוד גרוע דאין לו שום חשיבות שודאי אינו ראוי לבהמ"ז ולקידוש. אך כשליכא כוס אחר אולי יש להקל".

וכתב על זה הציץ אליעזר (חי"ב סי' כג): "ואחר בקשת המחילה אינני רואה בסיס לאיסורו, ואין הנידונים שוים כלל ועיקר, דהתם הרי עשוי היה מתחילה עם בסיס, ולכן כשנשבר ממנו לאחר מיכן פסולו בזה משום שבור ולא נקרא תו חי כפי יצירתו, וכפי שמסבירים התוס' בעירובין ד' כט ע"ב ד"ה כדי ופסחים ד' קח ע"ב ד"ה שתאן וב"ב ד' צז ע"ב ד"ה עד, דשייך חי בכוס וכן מיתה כדאמרין גביהו שבירתן זו היא מיתתן ע"ש, מה שלא שייך זה בכוסות נייר שכך הוא תחילת יצירתם, והוא חי כפי הויתו ולא נחסר ממנו כלום... ולא משנה כלל מה שאין נזהרים בהן לקיימם בגלל זה שאפשר לקנותם בזול, דהעיקר בזה מה שבעצם ראויים המה להשתמש בהם הרבה פעמים ושם כלי עליהם, ומה שעל הכוס שם חי ושלם עליו".

טענה שנייה לאיסור כתב בשו"ת מנחת יצחק (חי"י סי' כג): "ביארנו בספרי מנחת יצחק (חי"ג סי' ע"ו ע"ז ע"א) ושוב בח"ד (סי' קי"ד) ובהמשך לזה (בח"ה סי' ל"ב) והנדון שם (בח"ה) במחבת לאפיה העומד לשימוש חד פעמי, מה דינם לענין טבילה. דהשואל הביא שם מדברי הרמב"ם (ה' כלים פ"ה ה"ז) שכתב: וכן קרן שהוא משתמש בה ומשליכה אינה מקבלת טומאה. והטעם דל"ה כלי, רק כשנעשה להשתמש בו תדירות, אבל לא כשנעשה להשליכה תיכף. וכן בנד"ד תיכף אחר האפיה זורקין המחיתה עכ"ד השואל... וכ"כ מחו' הגאון זללה"ה בשו"ת חלקת יעקב (חי"ב סי' קטו) ומטעם דאין על כלים אלו שם כלי לקבלת טומאה כיון דעומדים להזרק, וכמבואר במשניות (כלים פרק ט"ז מ"ה ובר"ש שם) וברמב"ם (ה' כלים פ"ה ה"ז) דבחושב לאכול מה שבתוכו ולזרקו טהור, הה"ד דאין עליהם שם כלי לענין טבילת כלים. ומנהגם של ישראל תורה. ועיין מ"ש בשולי הגליון שם דאף שאפשר להשתמש כמה פעמים אם רצונו בכך, הא כיון דאין דרך כלל להשתמש בהם פעמיים דמי שפיר להא דתנן בכלים שם, ואינו מקבל טומאה עיין שם".

על טענה זו השיבו פוסקים רבים (הביאם הגר"ע יוסף זצ"ל בחזון עובדיה שבת ב עמ' נה), אחת התשובות היא שאין קשר בין דיני טומאה וטהרה להגדרה של כלי, שהרי גם כלי אבנים אינם

מקבלים טומאה ואע"פ כן נחשבים כלי. והביא עוד פוסקים רבים שסוברים שכלים חד פעמיים כשרים לקידוש ולהבדלה, אלא שיש להדר להשתמש בכלי מכובד ולא בכלי חד פעמי משום 'זה אלי ואנוהו- התנאה לפניו במצוות'.

נמסיים שם שלפי זה כלי אלומיניום חד פעמיים צריכים טבילה בלי ברכה אם נקנו מגוי מאחר ויש עליהם תורת כלי. ובשאלה זו- טבילת כלי אלומיניום חד פעמיים, דנו הפוסקים בכמה כיוונים.

ראשית, בתחילה הכלים היו עשויים עם ציפוי אלומיניום ונשאלה השאלה האם הציפוי מגדיר את הכלי ככלי מתכת, בשו"ת חלקת יעקב (יו"ד סי' מו) העלה שהציפוי מגדיר את הכלי (ואף על פי כן העלה להקל כפי שיתבאר להלן).

בימינו הכלים אינם מצופים אלומיניום אלא עשויים אלומיניום משכך השאלה הרלוונטית היא האם כלי שעשוי לשימוש חד פעמי נחשב כלי.

בשו"ת חלקת יעקב (שם) הביא ראייה מפסק הרמב"ם (הל' כלים פ"ה הל' ז) שכלים המיועדים לשימוש חד פעמי לא מקבלים טומאה וממילא לא צריכים טבילה. יותר מזה, ההגדרה של הכלי כחד פעמי או רב פעמי תלויה בדעת האדם, כלשונו- "הרי לנו מבואר מלשון הרמב"ם ותוספתא, דהדבר תלוי במחשבתו, שאם בדעתו לזרקו תיכף אחר התשיש מקרי תשיש ארעי ואינו מקבל טומאה, וא"כ לפי פסקו של תשובת שב יעקב סי' לא, מובא ביד אפרים לסי' קכ, לענין תנור בית החורף דא"צ טבילה, כיון דהוי מחובר לקרקע ואינו מקבל טומאה, אם כן כש"כ נמי לענין טומאה זו שיצא הכלי מרשות עכו"ם לרשות ישראל, דא"צ טבילה, ואף שכתב שם עוד טעמא להיתרא משום דהולכין אחר רוב תשישו, וכמובא בפ"ת שם סי' ק"כ ס"ק ו, וידוע דברי החכ"צ כשפוסק אחד כתב איזה טעמים להתיירא, שאין לסמוך על טעם אחד לחודא, רק ביש גם סניפים האחרים, אכן ביד אפרים הנ"ל כתב שהעיקר הוא טעם הראשון, ומנהגן של ישראל תורה, דדבר שאינו מקבל טומאה א"צ טבילה, ומהני גם לטומאה זו דרשות עכו"ם לרשות ישראל".

בהמשך דבריו הוא מביא משו"ת יהודה יעלה למהר"י אסאד (יו"ד סי' רטז) שחלק על השב יעקב ולשיטתו אין לדמות דיני טומא וטהרה לדיני טבילת כלים מטומאת עכו"ם, ואם כן אף אם כלי חד פעמי לא מקבל טומאה אין זה מוכרח שלא צריך לטובלו להכניסו לרשות ישראל.

למעשה הוא מעלה להקל למרות סברת מהר"י אסאד, וחוזר על פסקו בחלק או"ח (סי' קנב)

בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ג סי' כג) דן אם כלי שעשוי לשימוש חד פעמי מקבל טומאה וממילא חייב טבילה ומסקנתו לחלק בין כלי שבמציאות אי אפשר להשתמש בו יותר מפעמיים שלש לבין כלי שאפשר להשתמש בו אלא שמאחר והוא זול זורקים אותו ולא משתמשים בו. כלשונו "עכ"פ

חזינן דבלא מתקיימין אלא זמן קצר אף שישתמשו בהם איזה פעמים אינם מקבלים טומאה, וא"כ כלים אלו שא"א להשתמש בהם אף על פי הדחק רק ב' וגי פעמים אינם מקבלים טומאה, ורק אם אפשר להתקיים הרבה זמן אך בשביל הזול אין משתמשין מסתבר דמקבל טומאה, וממילא אפשר דאינם צריכים טבילה".

בשו"ת מנחת יצחק נכתבו שתי תשובות (ח"ה סי' לב, ח"ח סי' סט) בשאלה זו ובשניהם העלה להקל לגמרי לא להצריך טבילה לכלים חד פעמיים. הטעם המרכזי להיתר הוא שוב מאחר וכלים חד פעמיים לא מקבלים טומאה, ואע"פ שנחלקו הפוסקים האם יש לומדים מטומאה וטהרה לטבילת כלים ניתן להקל מכיוון אחד והוא שכלים אלו מחמת חולשתם ופשיטותם לא נחשבים כלי תשמיש כלל, בצירוף שתי סברות אלו ניתן להקל.

אל מול המקילים ניצב שו"ת משנה הלכות (ח"ז סי' קיא) שחולק וסובר ששימוש חד פעמי לא מפקיע שם כלי. הוא מביא ראייה יפה לעקרון זה מהגמרא במסכת ברכות (כח א) שכשרצו למנות את רבי אלעזר בן עזריה לנשיא והוא התייעץ עם אשתו היא אמרה לו לותר על המינוי מחשש שמא יחזירו את רבן גמילאל ויעבירו אותו מנשיאותו. רבי אלעזר ענה לה "לישתמיש אינש יומא חדא בכסא דמוקרא ולמחר ליתבר" ופירש"י "כסא דמוקרא כוס של זכוכית יקרה שקורין לה בלשון ישמעאל ערק"א ואומרים בני"א במשל הדיוט יום אחד ישתמש בו בעליו ויתכבד בו ואם ישבר ישבר". וביאר על פי זה המשנה הלכות "הנה דאפילו כלי ליום אחד מקרי כלי וקונהו האדם בשביל יום אחד, וגם כי מדרך הזכוכית להשתבר ביום אחד מ"מ חייבו חכמים לטבול כלי זכוכית אף שדרכו להשתבר ולא חלקו בין זכוכית לבנה לשאר זכוכית והכי נמי בהני כלים וקצת י"ל, מ"מ לפענ"ד חייבים הם בטבילה והגם ששמעתי מקילין בזה מ"מ לפענ"ד כיון דהוא מין מתכות וגם ראוי להשתמש בו יותר מפעם אחת, פשוט דלענין נטילת ידים דין כלי לו שיכול ליטול בו ידיו וכיון דהוא מתכות לפענ"ד חייב טבילה ועל המקיל להביא ראיה דלאו כלי הוא ועד התם לפענ"ד כמ"ש".

בהמשך דבריו הוא חולק על ראיות הפוסקים שהבאנו לעיל שטענו שכלי זה אינו כלי ולא מקבל טומאה ומסיק להחמיר ולהצריך טבילה. והוא חוזר על פסקו בעוד מקומות (חט"ז סי' כ, סי' קלא) [קלא]